

Лекція № 2. Основні напрями неолімпійського спорту

1. Основні напрями неолімпійського спорту

2. Еволюція екстремальних видів спорту на літніх і зимових олімпійських іграх

3. Моделі розвитку сучасних екстремальних видів спорту

Неолімпійський спорт також охоплює інтелектуальний і екстремальний напрями спорту, які безпосередньо охоплюють інтелектуальні та екстремальні види спорту.

Екстремальний спорт – уніфіковане поняття, яке об'єднує нові популярні види спорту, які пов'язані зі швидкістю, висотою, глибиною, різного роду небезпекою та чудовою видовищністю.

Екстремальний спорт заснований на спробі людини протистояти стихії та несприятливим умовам навколишнього середовища, тонкій грані між життям і смертю; досягненні меж людських можливостей та «ковтку» адреналіну через небезпечні і ризиковані заходи (підкорюючи гори та моря, лід та полум'я).

У більшості випадках екстремальні види спорту формуються на підставі вуличних, підводних та повітряних розваг, які набули спортизації на початку 1980-тих років – в період інтенсивного розвитку науково-технічного прогресу (техногенної цивілізації) та нестачі драйву у повсякденному житті:

- ✓ з розваги кататися на скейтборді до стрітборду, маунтінборду та роллерборду;
- ✓ від уміння виконувати різновиди пересувань та подолання перешкод на вулиці до паркуру;
- ✓ від катання на санях до натурбану;
- ✓ від катання на велосипеді до велотріалу (подолання перешкод природних та штучних), дьорт-джампінгу (стрибків з серії трамплінів з виконанням акробатичних трюків), крос-кантрі (швидкісна їзда по складній місцевості), паралельного слалому та байкер-кросу (одночасний спуск декількох гонщиків з можливою контактною боротьбою);
- ✓ від катання на роликах до троллу (швидкісного спуску на роликах), верт-катання (акробатичне катання в рампі) і т.п.

Науковий аналіз дозволяє стверджувати, що *екстремальний спорт* – це неймовірні, незвичайні та «божевільні» види спорту, які пов'язані з екстраординарними діями людини, що обумовлюються:

- складністю, смертельним ризиком і великою вірогідністю травматизму;
- форсуванням і подоланням фізичних та емоційних меж можливостей людини;
- значним загострюванням шістьох почуттів людини (зору, нюху, дотику, слуху, смаку, інтуїції);
- отриманням захоплення та почуття задоволення;
- вдосконаленням і підвищенням якості виробництва технічних засобів.

Екстремальні види спорту мають специфічний перехід до спортизації. Дана спортизація обумовлюється переходом від розваг до організацій зльотів, фестивалів, стихійних змагань до змагань міжнародного рівня. Формування громадських міжнародних організацій, переважно є не визнаними Міжнародним олімпійським комітетом та функціонують у міжнародному спортивному русі як самостійні, не підпорядковані громадські організації.

Зворотній зв'язок неолімпійський спорт має зі спортом для всіх, – вони доповнюють один одного. Безпосередньо вони вирішують певну групу соціальних завдань пов'язаних зі зміцненням здоров'я, підвищенням рухової активності, організацією здорового дозвілля, розвитком етичної спортивної культури, підготовкою до сучасного суспільного життя, підтримкою фізичної підготовленості на достатньому рівні, оптимізацією фізичної работоздатності, забезпеченням позитивного емоційного фону та задоволенням від занять спортом. Останнім часом у сучасній науково-практичній літературі зустрічається достатньо робіт, в яких зазначається зростання популярності неолімпійських видів спорту, як видів рухової активності оздоровчої спрямованості.

2. Еволюція екстремальних видів спорту на літніх і зимових олімпійських іграх

У програмі Олімпійських ігор присутні види спорту, вправи і дисципліни екстремального характеру.

Історія Олімпійських ігор відбивається в зміні програми цих всесвітніх комплексних змагань. Протягом більш ніж вікову історію Олімпійських ігор, в програму включалися і виключалися види спорту і дисципліни. Деякі з них ставилися до екстриму.

На Іграх II Олімпіади в Парижі в 1900 р, плавці змагалися не тільки в традиційних дисциплінах, а й такому змаганні як плавання під водою на 60 метрів (в боротьбі за олімпійські нагороди взяли участь 10 спортсменів, які представляли 4 країни). Це була своєрідна точка відліку в історії екстремальних видів спорту, включених в олімпійську програму.

На Іграх IV Олімпіади в Лондоні в 1908 р в цьому напрямку був зроблений ще один крок - були проведені змагання з водно-моторного спорту, що зібрали 14 учасників з Франції і Великобританії. На дистанції 40 морських миль змагалися швидкісні судна, розділені на три класи.

Надалі відбувалися неодноразові зміни олімпійської програми, і кількість літніх і зимових змагань, які можна було віднести до екстремальних, збільшувалася.

Ігри XXX Олімпіади в Лондоні 2012 р не стали винятком.

В офіційному переліку видів спорту та спортивних дисциплін, затвердженому МОК, категорія екстремальних видів спорту представлена досить скромно. Рекомендовані Міжнародним Олімпійським комітетом для включення в олімпійську програму: авіаційні види спорту, скелелазіння, роликовий спорт, серфінг, мотоспорт, водні лижі, дайвінг.

Для включення або виключення виду спорту з Олімпійської програми визначені критерії, зміст яких відображено в Олімпійській хартії. Так, вид спорту може бути рекомендований до включення в програму Ігор Олімпіад, якщо він поширений на п'яти континентах в 75 країнах (для чоловічих видів) або на трьох континентах в 45 країнах (для жіночих видів). У програму Олімпійських зимових ігор вид спорту може бути рекомендований при поширеності на трьох континентах в 25 країнах, як для чоловіків, так і для жінок.

У програмі Олімпійських зимових ігор екстремальні види представлені, в основному, в гірськолижному спорті. Вперше гірськолижний спорт з'явився на Олімпійських зимових іграх в 1936 році в Гарміш-Партенкірхені, де чоловіки і жінки змагалися в гірськолижній комбінації. Першими переможцями гірськолижних олімпійських змагань стали

представники Німеччини Франц Пфнур і Крістл Кранц, в чоловічій і жіночій лижній комбінації.

Був присутній гірськолижний спорт і на перших післявоєнних зимових Іграх, які пройшли в швейцарському Санкт-Моріц, в 1948 р До змагань в комбінації були додані швидкісний спуск і слалом.

Після проведення V Олімпійських зимових ігор в Санкт-Моріц гірськолижна комбінація була виключена з програми зимових олімпійських змагань. Таке рішення було обґрунтоване міркуваннями безпеки, які відіграють важливу роль при формуванні олімпійської програми.

У 1952 р на VI Олімпійських зимових іграх в Осло вперше були проведені змагання в гігантському слаломі.

XV Олімпійські зимові ігри в Калгарі 1988 р ознаменували повернення гірськолижної комбінації, а також в гірськолижну програму було включено супергігантський слалом.

Ще одним з популярних видів екстремальної спортивної діяльності, які посіли своє місце в програмі зимових Ігор, є сноубординг. Вперше на зимових Іграх сноубординг з'явився в 1998 р в Нагано, де чоловіки і жінки розіграли першість в гігантському слаломі і хафпайп.

На наступних зимових Іграх в Солт-Лейк-Сіті в 2002 році на зміну гігантського слалому прийшов паралельний гігантський слалом. Слід зазначити, що саме перші зимові Ігри XXI століття, стали яскравим прикладом розширення Олімпійської програми за рахунок екстремальних видів спорту.

Захоплення молоді спортивним екстримом вплинуло на включення в програму XX Олімпійських зимових ігор в Турині ще однієї дисципліни сноубордингу - бордеркросса.

У сноубордингу традиційно сильні позиції спортсменів США: в 2002 р на XIX Олімпійських зимових іграх в чоловічих змаганнях з хаф-пайпу американці зайняли весь п'єдестал, в жіночих змаганнях переможницею також стала представниця США Келлі Кларк. На XX і XXI Олімпійських зимових іграх американські спортсмени також очолювали загальний залік за кількістю медалей, завойованих в цьому виді спорту.

Розширення олімпійської зимової програми за рахунок екстремальних видів спорту продовжилось і на XXII Олімпійських зимових іграх в Сочі, коли в змагання зі сноуборду були включені слоупстайл і паралельний слалом, а в число змагань з лижного фрістайлу увійшли слоупстайл і хаф-пайп, найсильнішими в яких опинилися атлети США, Франції та Канади.

До числа літніх олімпійських видів спорту, що мають відношення до екстремальної діяльності, відноситься маунтінбайк («гірський велосипед»). Маунтінбайк з'явився в Олімпійській програмі в 1996 р в Атланті, де був представлений двома гонками: жіночої і чоловічої, які проводяться на Іграх Олімпіад і до цього дня. У чоловічих перегонах на гірських велосипедах довгий час були сильні французькі спортсмени - Мігель Мартінез (бронза на Іграх 1996 року в Атланті і золото в 2000 р в Сіднеї) і Жульєн Абсалон (олімпійський чемпіон Ігор Олімпіад в Афінах-2004 та Пекіні-2008).

Ще одним екстремальним видом велоспорту, який увійшов в Олімпійську програму, став BMX. Про включення BMX в програму Ігор XXIX Олімпіади в Пекіні було оголошено в 2003 р на конгресі Міжнародного союзу велосипедистів. Як і маунтінбайк, BMX був представлений в програмі Ігор XXIX і XXX Олімпіад жіночої і чоловічої гонками.

У цій новій олімпійській дисципліні успішно виступав Маріс Штромбергс з Латвії, який двічі став олімпійським чемпіоном в чоловічій ВМХ-гонці, на іграх в 2008 і 2012 рр. Серед жінок в Пекіні найкращою стала Анна-Кароліна Шоссон з Франції, а в Лондоні - представниця Колумбії, Маріана Пахон.

3. Моделі розвитку сучасних екстремальних видів спорту

Історія розвитку сучасних екстремальних видів спорту має західні корені. Саме за кордоном в першій половині ХХ в. зародилися, а в середині 1950 рр. почали активно розвиватися ВМХ, роллер-спорт, скейтбординг, тріал, сноубординг і інші.

Аналіз історії розвитку екстремальних видів спорту в світі дозволив виділити чотири основні моделі розвитку екстремального спорту в ХХ-ХХІ ст.:

- американську;
- європейську (західну і східну);
- азіатську;
- російську.

Моделі були проаналізовані за такими параметрами:

- ✓ передумов (природним, соціально-економічним і філософським);
- ✓ основним ініціаторам;
- ✓ цілям (державним і особистісним);
- ✓ принципам;
- ✓ особливостям екстремальних видів спорту.

До природних передумов віднесено географічне положення країн і їх регіонів. Родоначальником більшості екстремальних видів спорту є Сполучені Штати Америки. Територія країни складається з різноманітних ландшафтів і має вихід до теплих узбереж Тихого і Атлантичного океанів, все це сприяло становленню таких видів екстремального дозвілля, як серфінг, віндсерфінг, кайтсерфінг і ін.

Надалі дані види спорту набули поширення на європейському континенті (Португалія, Іспанія, Великобританія, Франція, Греція та ін.) І в Азії (Таїланд, Японія, Індонезія, Філіппіни, Шрі-Ланка і ін.).

Наявність гірського кластера в західних країнах сприяло становленню скелелазіння, альпінізму і льодолазіння. Однак вперше регламентовані правилами змагання зі скелелазіння пройшли на території СРСР в горах Західного Кавказу в 1947 р

На гірських річках зародилися каякінг, рафтинг та інші водні екстремальні види спорту. Обмежений вихід до теплих океанів, відсутність гір і наявність великих міст і мегаполісів з розвиненою інфраструктурою сприяли становленню «урбанізованого» (міського, вуличного) екстремального спорту: скейтбордингу, роллер-спорту, ВМХ, паркуру, воркаута і ін.

Різноманітні природні особливості на тому чи іншому континенті також мали величезне значення при формуванні стилів ЕВС, наприклад, в скейтбордингу: downhill

(швидкісний спуск з гори) і freestyle («вільний стиль» - виконання різних складних елементів на рівній поверхні).

Важливими передумовами становлення екстремального спорту стали соціально-економічні умови, в яких проживало молоде населення країн в ХХ столітті. Значний вплив справила відсутність руйнівних військових конфліктів на території США.

У той час, коли населення країн Європи та СРСР займалося відновленням економіки і інфраструктури після другої світової війни, американська молодь була вільна у виборі свого дозвілля і виступила основним ініціатором створення ЕВС.

Глібова Е.А. (2013) відзначила, що період після Другої світової війни став сприятливим для формування молодіжних субкультур, в тому числі культивують ЕВС, в зв'язку з інтенсивним розвитком індустриальних технологій, збільшенням термінів професійної підготовки, нестачею робочих місць для молодих фахівців і збільшенням кількості працюючих жінок, поширенням ЗМІ, які нав'язують і формують моду, а також з розвитком розважальної індустрії.

На думку Е.Ф. Зеєра (2015), постіндустріальне розвиток суспільства, що характеризується процесами глобалізації, динамізму (інтенсивний розвиток наукових, освітніх, виробничих, інформаційних і телекомунікаційних технологій) і урбанізації, сприяло формуванню соціальної невизначеності в молодіжному середовищі, що, також сприяло появі спортивних субкультур і збільшення кількості спортсменів-екстремалів.

М. Кондо (1987) вказував на розвиток політичних і соціальних напрямків діяльності країн Західної Європи за сценарієм постмодернізму, що було обумовлено бажанням самореалізації, автономізації та індивідуалізації населення, володіння хорошою фізичною формою, який породив спортифікацію соціуму - формування спортивного стилю і здорового способу життя.

Причому в даний час позанавчальний неформальні самостійні і самоорганізовані форми занять, до яких відносяться ЕВС, більш цікаві дітям і підліткам, ніж ті, що пропонують в школі, коледжі, університеті та ін.

У США існує децентралізована система управління, коли місцева влада, дотримуючись державного вектора розвитку в освіті, вносять в нього деталі, специфічні для того чи іншого штату. Основними рушіями розвитку спорту є місцеві приватні комерційні та громадські організації, які стимулюють конкуренцію серед клубів і окремих спортсменів, тим самим посилюють роль професійного спорту і ЗМІ.

Як зазначає О.І. Вапнярська (2003), «вплив даних процесів призвело до зростання доходів від спортивних видовищ і сектора спортивних послуг;

- ✓ до збільшення обсягів спортивного телерадіомовлення;
- ✓ розвитку фізкультурно-оздоровчої інфраструктури з урахуванням потреб населення;
- ✓ різноманіттю форм обслуговування, методів і засобів пропозиції послуг масового спорту».

Внаслідок вищевикладеного з'явилися професійні спортсмени-екстремали, збільшилися їхні гонорари за перемоги під егідою спонсора в різних змаганнях і фестивалях, за найбільш креативний і небезпечний трюк, освітлений в ЗМІ. Приватні комерційні спортивні структури диктують свої норми і правила, формують моду і позитивний імідж ЕВС і до того ж отримують пряму вигоду від проведення рекламної кампанії своєї продукції і послуг на масових екстремально-спортивних заходах.

Популяризації екстремальних видів спорту як в Україні так і в Росії сприяло падіння «залізної завіси», коли у молоді з'явилася можливість познайомитися з культурними цінностями інших країн. Розпад СРСР спричинив за собою зникнення комсомолу, який вирішував більшість проблем молодіжної політики. В результаті в молодіжному середовищі спостерігалось зниження фізичної активності, зменшилася роль особистісного спілкування, проте саме в цей час різко зросла кількість молодіжних субкультур, гостро проявився інтерес до екстриму і збільшилася чисельність прихильників різних видів екстремальної активності.

В азіатських країнах (Японія, Китай, Корея) функціонує система освіти з високою конкуренцією при вступі до вищих навчальних закладів. Крім цього, існує жорсткий відбір при влаштуванні на роботу і в видах спорту, включених в олімпійську програму (гімнастика, настільний теніс, ігрові види спорту, плавання та ін.), В зв'язку з цим молоді люди не мають достатнього часу для дозвільної діяльності.

Спостерігається також негативне ставлення до деяких ЕВС, наприклад, в Японії катання на скейтборді по вулицях міст заборонено. Таким чином, екстремальним спортом можуть займатися представники нечисленної заможної молоді, яка не обтяженої навчальної або професійної практики.

В цілому в Україні так само і в Росії і азіатських країнах пріоритетними напрямками є загальноприйняті види спорту, а екстремальна активність більшою мірою є видом дозвільної діяльності певної групи молоді та туристів.

У країнах Європи потреба населення в руховій діяльності задовольняють фізкультурно-спортивні програми, основними характеристиками яких є систематичність і масовість, наприклад, програма «Спорт для всіх», від успішності реалізації якої залежить розвиток масового спорту. Однак розвитком екстремального спорту в основному займаються нечисленні місцеві громадські організації, приватні особи і фірми.

Слід зазначити, що в більшості європейських країн найбільший внесок в розвиток спорту вносять муніципальні освіти (комуни, громади, землі). Так, наприклад, в Гельсінкі (південна Фінляндія) налічується понад 20 спеціалізованих парків для скейтбордингу, ВМХ і ролер-спорту на відміну від інших районів країни.

У загальноосвітніх закладах деяких суб'єктів Великобританії в програму навчання з фізкультури впровадили елементи паркуру. Однією з головних завдань місцевих органів управління є створення фізкультурно-спортивного середовища, в якій будуть створені умови для занять загальноприйнятими і популярними на даній території видами спорту.

Однією з причин появи екстремально-спортивних товариств, стало формування «суспільства ризику». А.В. Молокоєдов (2017) в своєму дослідженні припустив, що суспільство ризику є наслідком «детрадіціоналізації», під якою він розуміє розвал традиційних форм соціального порядку, перетворення соціуму, що характеризується зміною цінностей, ідеалів, норм, ролей і статусів, системи соціального захисту. Та все це стає причиною виникнення в житті індивідів та груп невизначеності, непередбачуваності і незахищеності. Під невизначеністю автор розуміє виникнення складнощів з розумінням і усвідомленням «динамічно мінливої дійсності» і прогнозуванням майбутнього, навіть найближчого, внаслідок чого все частіше виникають ситуації, що вимагають ризику, наприклад, в бізнесі, особистому житті, спорті та ін. Таким чином, ризик і його наслідки формують індивідуально-особистісні особливості індивіда, що виражаються «в самостійному конструюванні власного життя з індивідуально зумовленими траєкторіями в різних сферах (праці, освіті, дозвіллі, шлюб і т.д.)».

Спортсмени-екстремали штучно створюють ризиковані ситуації (подолання різного роду перешкод, виконання складних елементів на турніку, парашути, перилах, дахах і т.п.), які задовольняють гедоністичні потреби - отримання емоцій, гострих відчуттів, максимально сильних переживань і т.п.

С.В. Лекарев і В.А. Порк (1995) дали визначення цього явища, назвавши його «гедоністичний ризик»: «ризик, з яким людина піддає себе з власної волі, як би граючи, відчуваючи задоволення від почуття небезпеки».

Екстремальність є основною ознакою спортивної субкультури екстремальної спрямованості. До подібних ознаками необхідно також віднести наявність умов, які сприяють вирішенню спортивних потреб індивіда, які сформувалися через будь-яких психологічних, фізичних або соціально-економічних протиріч.

А. С. Ганоль (2011) підкреслив, що «розвиток в сучасному світі ЕВС направлено на задоволення досить великого спектру потреб людини: люди різної статі, віку, інтересів можуть знайти і знаходять тут свою «екологічну нішу» для максимально повної реалізації в соціумі своїх потреб різних рівнів ієрархії - і базових, і вищих». У представників екстриму формується індивідуально-груповий спортивний стиль, спортивні цінності, екстремальна ідеологія, які можуть бути використані з метою становлення своєрідною ідентичності, що входить в контрастне стан по відношенню до інших виразів власного «Я».

Демократизація та лібералізація соціуму в світі сформували тип світогляду, що ґрунтується на культурі свободи.

Під свободою розуміються: незалежність від патронату соціальних інститутів; формування власного стилю і способу життя; можливість вступати в ті чи інші спільноти (наприклад, ССЕН) і культивувати їх цінності та ідеали; самостійність у виборі професійних, творчих, спортивних орієнтацій.

Отже, спортивна субкультура екстремальної спрямованості постає якоюсь альтернативною формою соціальної реальності з необхідними межами свободи для її

представників і дозволяє реалізовувати особисті амбіції, «перевіряти себе на міцність», висловлювати власну «Я», підвищувати власний соціальний статус, в кінцевому підсумку сприяючи самоактуалізації особистості спортсмена-екстремала.

Розвиток індустрії моди, бізнес-корпорацій, які заробляють на товарах для молодіжних рухів, зумовило формування «суспільства споживання». Бізнес не тільки відповідає на потреби, але і за допомогою реклами активно формує їх, а також створює спортивну моду і кумирів. В даний час відкрито доступ до спортивної продукції для спортсменів-екстремалів різного рівня спортивної підготовки і соціального статусу через спортивні магазини, в тому числі в інтернет-просторі.

Розглянувши передумови розвитку ЕВС в світі, можна зробити висновок, що слід розділяти мети їх розвитку на державні та особистісні.

Держава ставить в пріоритет формування збірних команд з видів спорту, підготовку висококваліфікованих спортсменів та організацію дозвілля молоді, а в США - ще й отримання прибутку.

Атлети-екстремали переслідують власні цілі, що диференціюються залежно від соціально-економічних і соціокультурних умов середовища. Наприклад, в країнах з більш високим соціальним рівнем розвитку суспільства (США і країни Західної Європи) спортсмени-екстремали більше прагнуть до слави, отримання фінансової винагороди, а в країнах з більш низьким соціальним розвитком в пріоритеті організація власного дозвілля, і лише потім отримання матеріальних вигод і визнання.

На чолі принципів розвитку всіх 4 моделей панує - гедоністичний принцип, в країнах Заходу найбільш пріоритетними є принципи комерціалізації та індивідуалізації, а в країнах Азії і Росії - принципи екологічності та спортизації, коли форми дозвіллевих захоплень молоді поступово набувають визнання як вид спорту.

Рівень розвитку екстриму в молодіжному середовищі багато в чому залежить:

- ✓ від географічного положення країн;
- ✓ сучасних соціально-економічних умов, в яких знаходиться молоде населення країн;
- ✓ державної політики у сфері фізичної культури і спорту;
- ✓ рівня урбанізації міст і їх інфраструктури;
- ✓ соціальної активності молоді та приватних комерційних структур;
- ✓ функціонування засобів масової інформації.

Цілеспрямована організація екстремально-спортивної діяльності молоді дозволяє вирішити комплекс соціально-педагогічних завдань, в тому числі збереження фізичного, психічного і духовного здоров'я, вдосконалення психофізичного потенціалу, розвитку рухових, пізнавальних та комунікативних здібностей, а головне - соціалізації, інкультурації (тобто процесу освоєння індивідуумом норм суспільного життя і культури) і самореалізації молодих людей.

Основними особливостями управління розвитком ЕВС в країнах є:

- в США - відсутність жорсткого контролю розвитку спорту з боку держави, коли основні адміністративні та фінансові ресурси знаходяться в руках підприємців, спортивних фірм, приватних спонсорів, меценатів та громадських організацій, а сфера послуг розвинена досить високо, спостерігається висока конкуренція в професійному спорті, завдяки чому сформований позитивний імідж і мода ЕВС;

- в європейських країнах - державне регулювання розвитку фізичної культури і спорту здійснюється через муніципалітети громади, комуни і землі, шляхом реалізації довгострокової програми «Спорт для всіх»; Надзвичайно важливим є мають громадські спортивні організації, які роблять великий внесок у вдосконалення фізкультурно-спортивних послуг за місцем проживання; розвивається професійний спорт і сформовані позитивний імідж і мода ЕВС;

- в азіатських країнах - жорсткий контроль держави за розвитком загальноприйнятих видів спорту, висока конкуренція в освіті і на ринку праці перешкоджають становленню ЕВС, в зв'язку з чим вони є лише формою дозвілля заможної молоді або туристів;

- в Росії - жорсткий контроль держави за розвитком фізичної культури і спорту через муніципальні структури виконавчої влади, а також дефіцит уваги органів влади до неолімпійських видів спорту сприяли тому, що екстремальні види спорту культивуються приватними особами і громадськими організаціями, а контроль з боку держави здійснюють установи спорту та молодіжної політики; позитивний імідж і мода ЕВС тільки формуються.

Важливо, що у всіх країнах основними ініціаторами розвитку ЕВС є активні і креативні представники молодіжних спільнот, а просуванню ЕВС сприяють спортивні заходи, засоби масової інформації та інтернет-простір.

Література

1. Мельникова Н.Ю., Никифорова А.Ю. Эволюция экстремальных видов спорта на летних и зимних олимпийских играх. С. 104-109.
2. Иванов В.А., Манжелей И.В. Анализ развития экстремальных видов спорта в XX-XXI вв. *Наука и спорт: современные тенденции*. 2019. № 4 (Том 7). С. 32-42.
3. Thorpe H. *Snowboarding: The Ultimate Guide* // Greenwood, 2012.